

תקופות תולדות הספרות העברית החדשה

ספרות עברית . מאז שהעברית חדלה להיות לשון-דיבור, הצטמצמה גם הכתיבה בלשון העברית. אולם היא נשארה בשימוש, לקריאה ולעיתים אף לכתיבה, בתחום חיי הדת ועל-כן הוגדרה כ"לשון הקודש". בכל זאת היו תקופות שבהן פרוזה יצירה כתובה עברית, שחרגה גם מעבר לצורכי הקיום הדתי, כגון תקופת ימי-הביניים בספרד, שבה נכתבה שירה עברית גדולה לשמה והונח היסוד לפרוזה עיונית בעברית. בתקופה מאוחרת יותר נכתבה ספרות יפה, בעברית גם בפרובאנס (דרום צרפת) ובאיטליה. בעת החדשה החלה מתפתחת ספרות בעברית, העוסקת בנושאים כלליים חילוניים, במידה רצופה ומרובה הרבה יותר מאשר אי-פעם. חוקרי תולדות הספרות העברית החדשה נחלקים בדעותיהם בדבר זמן התחלתה. יש חוקרים הקובעים כזמן זה את ראשית המאה השמונה-עשרה, באיטליה, בפעילותו הספרותית של ר' משה חיים לוצאטו (רמח"ל, 1707-1747, ראה ערך), שחיבר יצירות פיוטיות ודרמטיות בסגנון "מודרני" והשפיע הרבה על ספרות ההשכלה. לעומתם יש חוקרים הקובעים כזמן ההתחלה, את המחצית השנייה של המאה ה-18, בגרמניה של תקופת ההשכלה (ראה ערך) הנחשבת בעיניהם למהפכנית ביחסה החילוני אל החיים. בין כך ובין כך, במאה ה-18 התחילה הספרות העברית להיות בעלת אופי חילוני יותר, ומסופה של מאה זו החלה להתפתח באופן רצוף כתיבת ספרות עברית בסוגים הספרותיים השונים של הספרות העולמית. מקובל לחלק את תולדות הספרות העברית החדשה לתקופות, שבכל אחת מהן התרכזו הספרות במרכז גיאוגרפי אחר: 1) תקופת ההשכלה (1780-1880), הכוללת את תקופת גרמניה (1781-1830), את תקופת גאליציה (בשנים 1820-1860), ואת תקופת רוסיה (1840-1881). 2) תקופת התחייה (1881-1948), הכוללת את תקופת רוסיה ופולין (1881-1920) ואת תקופת ארצות-הברית וארץ-ישראל (1905-1948).

3) תקופת המדינה (1948 ואילך), שבה מתרכזת הספרות העברית כמעט כולה בישראל.

תקופת ההשכלה (1780-1881) תקופת גרמניה (1781-1830). (ספרות ההשכלה ביטאה את האידיאלים של תנועת ההשכלה, כגון השאיפה לזכויות האדם (האמנציפציה) של היהודים, להגברת ההומאניזם, ולהרחבת ההשכלה "בת השמיים". בראש תנועת ההשכלה עמד משה מנדלסון (ראה ערך), מעורכי כתב-העת העברי ה"משכילי" הראשון, "המאסף" (נוסד 1783), שבו פירסמו סופרים צעירים כנפתלי הרץ וייזל (ראה ערך) את היצירות הראשונות בספרות העברית החדשה. היו אלו יצירות שיריות, שעלילתן הסתמכה לרוב על סיפורי המקרא (למשל: "שירי תפארת" מאת נ"ה וייזל היא שירה סיפורית ארוכה בסגנון מקראי, שבמרכזה דמותו של משה), משלים ומכתמים לרוב, שירים ליריים, שדיברו בשבח אידיאלים, כגון אהבת הטבע, אהבת האשה, המוסר וכדומה. ב-1797 פסק "המאסף" להופיע: קוראיו, שנמנו עם משכילי גרמניה, קלטו בין שאר ערכי ההשכלה גם את שפת המדינה, וויתרו על רצונם לקרוא עברית; ובכך נסתיימה אפוא תקופת גרמניה.

תקופת גאליציה (1820-1860). (לאחר הפסקת היצירה העברית בגרמניה הועתק מרכזו לגאליציה, שבה הייתה הנטייה לטמיעה חלשה יותר. בגאליציה נקלטו משכילים יהודים מגרמניה, ובהשפעתם נתפתחה שם ספרות עברית. שלום הכהן, מחוגו של וייזל, ייסד בווינה כתב-עת בשם "ביכורי העתים". הנוודעת ביצירותיו היא הדראמה "עמל ותרצה", "המשקפת באופן אליגורי את הדרמה של תקופת ההשכלה בכללה. ר' נחמן קרוכמל (רנ"ק, 1785-1840, ראה ערך), שנחשב להוגה דיעות חשוב בדורו, נתן בסיס עיוני מעמיק להשכלה בגאליציה. בספרו "מורה נבוכי הזמן" ניסה להסביר את היהדות ונצחיותה לפי הפילוסוף הגל ברוח האידיאליזם - הזרם

הפילוסופי המרכזי אז. מחקרים בתחום הדת והשירה כתב גם שמואל דוד לוצאטו (שד"ל, 1882-1894, ראה ערך), משורר יליד איטליה, שפירסם בכתבי העת הגאליציאיים. ספרות ההשכלה בגאליציה העמידה את הסאטירה העברית, שחשיבות רבה לה בהתפתחות הלשון, בעיצוב הדמויות ובהקדמת הרומן העברי. יוסף פרל (1773-1839), למשל, שכיוון את הסאטירה שלו "מגלה טמירין" נגד החסידות ומנהגיה, ידוע בהשפעתו על הספרות העברית שלאחריו. כמו כן ידוע יצחק ארטור (1791-1851) בקובץ הסאטירות שלו "הצופה לבית ישראל".

תקופת רוסיה (1840-1881). (התפתחויות נוספות חלו בשלב האחרון של ספרות ההשכלה, משהועתק המרכז לליטא ולרוסיה. בוילנה היו משכילים כבר בתקופת גרמניה, כגון יצחק בר לוינזון (ריב"ל, 1788-1860), שניסה להצדיק את רעיונות ההשכלה לפי המסורת, אבל לכלל מרכז יצירתי הגיעה השכלת ליטא בימיהם של המשוררים אד"ם הכהן לבנזון (1794-1878), שכתב שירה שכלתנית ופיתח את הז'אנר הדרמטי במחזהו "אמת ואמונה"; בנו מיכה יוסף לבנזון (מיכ"ל, 1852-1828), שהעמיד ליריקה עברית מקורית; ויהודה ליב גורדון (יל"ג, 1830-1892, ראה גורדון, יהודה ליב, (שנחשב למשורר המרכזי עד לשנות השמונים של המאה ה-19. בתקופה זו החל להתפתח גם הרומאן העברי. רומן זה נושא לעיתים אופי רומנטי-פסטורלי ולעיתים סאטירי-ביקורתי, כיצירתו של אברהם מאפו (ראה, ערך). לעומתו, התקרב פרץ סמולנסקין (1842-1885, ראה ערך) ביתר הצלחה לכתיבת רומן ריאליסטי, ויותר ממנו ראובן אשר ברוידס (1851-1902), המראה גיבור הנאבק על "התמשכלותו" ועל השתחררותו מעולמו הצר בעיירה אך מגיע להכרה שהעולם החילוני החדש שאליו הגיע אין בו כדי להקנות שלוה. הכרה זו, כמו האיפיון המורכב של הדמויות המתוארות, הם בגדר חריגה מדרך ראייתם התמימה של המשכילים.

תקופת התחייה (1881-1948). (מאז שנות השמונים למאה ה-19 התרבו גילויי האנטישמיות והפוגרומים במזרח אירופה ובגללם נוצר גל של הגירה לארצות-הברית ולארץ-ישראל. התפתחות היסטורית זו חוללה שינויים פנימיים עמוקים בספרות העברית: היא החלה לעסוק בתכנים חדשים, כמו רדיפה גזעית, אימת הקיום היהודי והגירה ותלישות, ופנתה לעיצוב נופים חדשים, הקשורים במקומות היישוב החדשים של היהודים. ביחסה של הספרות אל העם התגלתה אהדה גוברת ושותפות גורל. כתוצאה מכך זכו העם והיחיד בעם לעיצוב אנושי מלא הרבה יותר. משנות השמונים ועד למהפכה הרוסית ב-1917 היו מרכזיה של הספרות העברית במזרח אירופה בוורשה שבפולין ובאודסה שברוסיה, שם הופיעו כתבי-העת "הפרדס", "הצופה", "השליח" ו"הדור" והתקיימו הוצאות-ספרים כ"מוריה", "אמנות" ו"אחיאסף". לשיא פריחתה הגיעה הספרות העברית באודסה בראשית המאה הנוכחית, בתקופתם של מנדלי וביאליק, עד שנקטעה בשל המהפכה הרוסית. בעקבות ההגירה הגדולה הועתק גם מרכזיה של הספרות למרחקים: לארץ-ישראל ולארצות-הברית. הגירת היהודים לארצות-הברית בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 הייתה המונית ואילו לארץ-ישראל הגיעו רק מעטים, והם עלו בשל אידיאולוגיה ציונית. רק לאחר מלחמת העולם הראשונה גדלו ממדי העלייה לארץ-ישראל. עובדות אלו השתקפו במצב הספרות העברית, שנוצרה בשני מרכזים אלה. למן ראשית ההגירה ועד לאחר מלחמת העולם הראשונה שימשה ארצות-הברית מרכז לספרות העברית. בתקופה, זו הופיעו בה כעשרים כתבי-עת כגון "התורן", "התקופה", "הדואר", "בצרון" ועוד, ונוצרה ספרות עברית שבה בא לידי ביטוי עולמם החדש של היהודים. בתוכנה של ספרות זו ניכרה ההתגבשות הרוחנית החדשה ביהדות ארצות-הברית ובדרכי ביטוייה - השפעתה הרבה של הספרות האמריקנית. שקיעתה של היצירה העברית בארצות-הברית החלה בתקופה שבין

שתי מלחמות העולם בדור הסופרים שנולדו באירופה והיגרו לארצות-הברית. היו שהלכו לעולמם והיו שעלו לארץ-ישראל. הסופרים היהודים ילידי ארצות-הברית לא המשיכו ליצור עוד בלשון העברית, וכך גם המהגרים והפליטים החדשים שהגיעו מאירופה. בארץ-ישראל, לעומת זאת, התפתחה ספרות עברית חיה, שינקה מהעברית המדוברת שהשתרשה בארץ והשפיעה עליה. הספרות פרוחה והגיעה להישגים רבים ואל קהל קוראים שהלך וגדל. המחיצה בין לשון החיים ובין לשון הספרות, שאיפיינה עד כה את מצב הספרות העברית בכל מרכזיה, בטלה לראשונה במרכז הארץ-ישראלי, וזהו השינוי הניכר ביותר בספרות העברית.

תקופת רוסיה ופולין (1881-1920). (הספרות העברית שלאחר תקופת ההשכלה הצטיינה בהתקרבותה אל חיי העם. את מקום העיסוק באידיאלים מופשטים רחוקים, שייחד את ספרות ההשכלה, החלה תופשת חתירה מתמדת לתיאור חיים אנושיים ממש. הנטייה לריאליזם קיבלה גיבוי עיוני מן הביקורת הספרותית העברית, בהשפעת הביקורת הרוסית. המבקרים תבעו מן הספרות, כי תחדל לשגות באידיאלים משכיליים רומנטיים ותעדיף התמודדות עם החיים ושיקוף אופיו האמיתי של העם. אך לא הייתה זו רק משאלה עיונית-אמנותית. לפנייה זו אל העם סייעו גם האירועים ההיסטוריים. עליית הריאקציה הרוסית בימי הצאר ניקולאי השני והתגברות הפוגרומים בשנות השמונים סילקו את שארית האמונה המשכילית באמנציפציה ובהשכלה, לשמה כמסוגלות לפתור את בעית הקיום היהודי. בין סופרי אודסה, שהייתה אז מרכז הספרות העברית, התעורר הצורך להתמודד עם גילויי האנטישמיות. הם האמינו שהפתרון לשאלת הקיום היהודי צריך לבוא במסגרת לאומית. התרומה הנכבדה ביותר לביצור התודעה הלאומית ניתנה בידי אחד-העם (1856-1927, ראה ערך), שיצר בסיס פילוסופי לתנועה הלאומית החדשה, באמצעות סוג ספרותי כמעט חדש בספרות העברית - המסה. בתחום הסיפורת מציין

את המעבר מספרות ההשכלה לספרות התחייה מנדלי מוכר ספרים, (1835-1917) (ראה ערך), שריכז סביבו את סופרי אודסה. שינויים נוספים התבטאו בספרות שנוצרה במרכז הווארשאי. מרכז זה העלה, בניגוד לריאליזם של מנדלי, כתיבה ניאו-רומנטית. גם כאן נתמכה הספרות היפה בידי המבקרים, שהחשוב בהם היה דוד פרישמן (1859-1922, ראה ערך). בין סופרי וארשה בלטו יצחק ליב פרץ (1915-1852 ראה ערך) שהרבה בסיפורי חסידים וסיפורי-עם, המגלים גישה חדשה כלפי העולם היהודי, ומיכה יוסף ברדיצ'בסקי (1865-1921, ראה ערך), המבקר והוגה הדיעות שהיה בר-פלוגתא של אחד-העם. הספרות העברית החדשה כולה, ולא רק במזרח אירופה, עומדת בסימן יצירתו והשפעתו של הגדול במשורריה, חיים נחמן ביאליק (1873-1934, ראה ערך). יש הרואים בביאליק את "המשורר הלאומי", בזכות יצירות אחדות המבטאות את הגורל היהודי; אך עיקר הישגיו היה בהיותו משורר לירי, שהעלה את "שירת היחיד" לפיסגה אמנותית. הישגיו האמנותיים של ביאליק העיבו מעט על הישגיהם של משוררים אחרים בדורו. בכל זאת בלטו ביניהם שאול טשרניחובסקי (1875-1943, ראה ערך), שיצר גוונים חדשים בשירה העברית בנושאים ובצורות, וכן זלמן שניאור (ראה ערך) ואחרים. השינויים הניכרים לטובה, המאפיינים את ספרות התחייה במהלך התפתחותה נובעים בין השאר משילוב מוצלח של מקורות היניקה הספרותיים: מקורות פנימיים ומקורות חיצוניים. חדירתם של יסודות מהמיתוס, מהמקרא, מהמשנה והמדרש, מספרות ימי-הביניים, מהחסידות ומעוד מקורות, העמיקה את היסוד העברי בספרות החדשה, עד שנעשתה מוגנת מפני התבוללות. ולעומת זאת, חדירתן של השפעות ספרותיות אירופיות, כגון אלו של היינה, מטרלינק, האמסון, דוסטויבסקי, טולסטוי, צ'כוב ואחרים - העשירה לא מעט את דרך יצירתם של הסופרים. מקורות השפעה אלה קובעים את אופיה הייחודי המקורי של הספרות העברית החדשה.

תקופת ארץ-ישראל (1905-1948). (בארץ-ישראל החלה להיווצר ספרות עברית עוד בימי העלייה הראשונה בשנות השמונים, אבל עיקר התפתחותה היה בראשית המאה ה-20, לאחר העלייה השנייה וייסוד "העומר" בעריכת ש' בן-ציון ו"הפועל הצעיר". לאחר בואם של סופרים רבים ממזרח אירופה, שעלו בעקבות חיסול המרכז האודסאי בתקופת המהפיכה הרוסית, חלה בארץ-ישראל התפתחות ניכרת של הספרות. הלשון נתגמשה ונתעשרה מאוד. הריתמוס בשירה נעשה טבעי וקרוב ללשון הדיבור החדש, וההברה הספרדית קנתה לעצמה שליטה מוחלטת. ככל שהספרות התקרבה יותר אל הווי הארץ, כן היא נעשתה קשורה אל הנוף החדש שבו מצאו עצמם הסופרים. בין הסופרים שהגיעו לארץ היו כאלה, שעיקר יצירתם נכתבה כבר לפני עלייתם (כגון ביאליק), והיו ביניהם, שהתפתחו כיוצרים בעיקר בארץ-ישראל, כגון שמואל יוסף (ש"י) עגנון ויוסף חיים ברנר (ראה, ערכים). הסופרים שהגיעו לארץ-ישראל ואל הספרות העברית לאחר מלחמת העולם הראשונה, בתקופת העלייה השלישית והרביעית, העניקו לספרות ראייה וסגנון יהודיים. היו סופרים שהמשיכו את הנוסח הריאליסטי, שנשתרש בספרות העברית מאז מנדלי וכתיבתם מתמקדת בתיאור המציאות וההווי בעיקר; והיו שהוסיפו לפתח כתיבה אקספרסיוניסטית, המביעה בעיקר התרשמויות ומצבי נפש. סופרי העלייה השלישית החלו לגלות מגמות חדשות ביצירותיהם. הם העמידו במרכז השקפתם את הצורך בשינוי מבנה החברה היהודית. בהיותם חלוצים שעלו ארצה לאחר הרס קהילותיהם ברוסיה דבקו באידיאלים מהפכניים על הקמת חברה חדשה, אשר תסלק את היאוש. ביטוי אמנותי לעולמם הרוחני ניתן לראות בפואימה "מסדה" מאת יצחק למדן. בתקופה זו התהוו שינויים בשירה העברית. הסימבוליזם הרוסי (שנציגיו הם אלכסנדר בלוק וסרגיי יסנין) והשירה הניאו-רומנטית הגרמנית (כגון סטפאן גיאורגה וריינר מאריה רילקה) השפיעו על סופרים ומשוררים צעירים רבים,

שהתרכזו סביב כתב-העת "כתובים" שנוסד בשנת 1926. הם קראו למודרניזציה של הספרות העברית, ברוח האסכולות שהיו מקובלות באירופה בשנות העשרים, ולהשתחררות ממרותה של מסורת ביאליק, ששלטה בספרות, ובעיקר בשירה, תקופה ממושכת. הם קראו להבעה אינדיבידואלית ודחו את עודף הרציונאליזם ואת דגש-היתר על הלאומיות הקולקטיבית. בראש קבוצה זו עמדו אליעזר שטיינמן ואברהם שלונסקי, והם עודדו את פירסום יצירותיהם של צעירים, כגון נתן אלתרמן (ראה ערך) ולאה גולדברג. השפעת אלתרמן ניכרת עד היום על דור שלם של משוררים צעירים. עם סגירתו של "כתובים" בשנת 1933 ייסדו רוב משתתפיו את "טורים". גוון שונה לגמרי העניקה לשירה יצירתו של אורי צבי גרינברג (ראה ערך), שהעמיד מול השקפת העולם ההומניסטית-סוציאליסטית של משוררים רבים בדורו השקפה "יהודית" מאוד, שהבליטה את הייחוד והגורל היהודי. משוררים רבים נוספים העניקו לשירה העברית גוונים חדשים, איש איש על פי מבנה אישיותו היוצרת

תקופת המדינה (1948 ואילך). (רוב הסופרים שכתבו בתקופת הקמת המדינה בקירוב הם ילידי הארץ, וראו את מדינת ישראל ביתר ריאליזם מדור הסופרים שנולדו באירופה והגיעו לארץ בבגרותם. לשונם הספרותית גמישה יותר משל קודמיהם, בהיותה לשון אמם, אך אין היא כה מלומדת ועמוסה במשקעים התרבותיים של המסורת היהודית. ככל שקלטו השפעה ספרותית חיצונית בעיקר מן הספרות האנגלית והאמריקנית היא הגיעה אליהם בדרך כלל באמצעות תרגומים לעברית. החוויות שבמרכז יצירותיהם עומדות בסימן האירועים ההיסטוריים הכבירים המאפיינים את התקופה: שואת יהדות אירופה ומאבק היישוב למען הקמת המדינה, הווי הקיבוץ והפלמ"ח והשינויים האידיאולוגיים החריפים שהתחוללו. חלק מהיוצרים תוהים על האידיאולוגיה, הציונית והציונית-סוציאליסטית של דור

המייסדים, חלקם תוהים על יחסם אל המסורת היהודית וערכיה. מספרי הדור הדגישו ברובם את העניין הקולקטיבי שהדור היה עסוק בו. אף-על-פי-כן היו ביניהם שהצליחו להעלות ראייה וסגנון אישיים יותר, כגון ס' יזהר, שחתר לבטא את עולמו ולבטיו של היחיד בעולם שבו מוטלות עליו משימות ציבוריות כבדות. בספרות הדור ניתן להבחין מעבר הדרגתי אל דרכי ביטוי אינדיבידואליות משוחררות יותר. עניין זה קשור בהתפכחות מן ההתלהבות הציבורית של מלחמת העצמאות. העלייה ההמונית לארץ בראשית שנות המדינה גרמה לראייה חדשה של דמות היהודי, ודמויות חדשות עוצבו ביצירות שנכתבו אז. קמו גם סופרים-עולים, שעקב ניסיון חיים שונה משל הסופרים ילידי הארץ, כתבו בנימה שונה. הקונפליקט המתמשך עם הערבים גרם לבדיקה מחודשת ומעמיקה יותר של שאלת הקיום היהודי-ערבי, ויוצרים רבים עוסקים בה במישרין ובעקיפין. כמו כן עומדים לבדיקה מחודשת נושאים וערכים, שעד כה לא עירערו עליהם. יותר ויותר החלה הספרות מתפכחת מאידיאולוגיות ומתרכזת בתיאור חוויות אישיות. גישה פילוסופית חדשה אל החיים, המושפעת מזרם האקזיסטנציאליזם, החלה לבוא לידי ביטוי ביצירות. דרכי העיצוב נעשו פחות ריאליסטיות והתקרבו יותר אל דרכי ביטוי אמנותי "מודרניסטי". השירה, כמו הסיפורת, שביטאה בראשית התקופה דבקות בערכים קולקטיביים וקשר אמיץ אל הנוף וההווי נעשית ביתר שאת ל"שירת יחיד". יניקתם של כמה ממשוררי ישראל מהשירה האנגלו-סאקסית, ואף מהגרמנית, מעשירה את השירה העברית בגוונים חדשים. בהשפעתן, כמו בהשפעת "הביקורת החדשה" האנגלוסאקסית, החלה השירה העברית נעשית בעלת יתר-דיוק בהבעה ציוריות נועזת, מתח לשוני עז, אירוניה, ריתמוס חופשי יותר ושימוש בלשון מדוברת. השירה החדשה משקפת את משבר הערכים שחל בעולם כולו מאז תום מלחמת העולם השנייה ואת שינוי הערכים הפנימי בחברה הישראלית. היא מבטאת עייפות

מאידיאלים, ספקנות כלפי ערכים, ניכור והיעגנות באקזיסטנציאליזם. בכללותה היא שירה לירית, קשה להבנה מיידית ומותירה מקום לקורא לפענחה. משום כך אין פלא שהיא עוררה פולמוס חריף, שהשתתפו בו מבקרים ומשוררים. במחזות שנכתבו בתקופת מלחמת השחרור, כמו בסיפורת משתקפת בעיקר ההתייחסות הקולקטיבית הערכית אל בעיות השעה (כגון "הוא הלך בשדות" מאת משה שמיר ו"בערבות הנגב" מאת יגאל מוסינזון). עם גלי העלייה בראשית שנות המדינה עולות במחזאות בעיות החברה החדשה ("קזבלן" מאת י' מוסינזון, "שש כנפיים לאחד" מאת חנוך ברטוב), ומתחילה להתפתח ראייה חברתית מפוכחת, סאטירית או הומוריסטית (מחזות רבים של אפרים קישון ועוד). (החתירה לדרכי עיצוב חדשות לאו דווקא ריאליסטיות, המתגלה בסיפורת המאוחרת, משתקפת גם במחזות של שנות השישים והשבעים. מתפתח מחזה, סאטירי וגרוטסקי או סימבולי, שעיקר עניינו התייחסות בלתי פשטנית כלפי המציאות החברתית בארץ, וכלי התבטאותו חדשניים ותוססים (המחזאים נסים אלוני, חנוך לוין ועוד). (המחזאות בתקופת המדינה, על אף השוני בנושאים ובגישות בין מחזאי למשנהו, מאופיינת גם על-ידי לשון עברית קולחת, מותאמת לבמה ותואמת את הדמויות והעלילה. קהל הצופים, שהסתייג מן המחזה העברי במשך תקופה ארוכה, החל להיענות לו בהנאה כמו לשאר הסוגים הספרותיים.